

Олександр Могилів,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України

ПОСЕЛЕНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ ДОБИ РАННЬОГО ЗАЛІЗА НА ПІВДЕННИХ ОКОЛИЦЯХ ХОЛОДНОГО ЯРУ

Стаття присвячена характеристиці пам'яток доби раннього заліза, досліджених Скіфською Правобережною експедицією Інституту археології НАН України на півдні Холодного Яру на Черкащині.

Ключові слова: передскіфський час, скіфський період, чорноліська культура, жаботинські пам'ятки, поселення, курган, поховання, посуд, озброєння.

У басейні середньої течії р. Тясмин на півдні Дніпровського Правобережного Лісостепу, в околицях сіл Мельники, Медведівка, Жаботин, Лубенці, Грушківка Черкаського району та області, локалізується історико-природний регіон Холодного Яру, відомий своїми пам'ятками культури та археології. Чи не найяскравішу їх частину становлять старожитності доби раннього заліза IX–IV ст. до н. е. Ця місцевість була інтенсивно заселеною вже в передскіфський час. Для чорноліського періоду тут, схоже, характерною була обосібленість, незалежність общин, і, разом з тим, консолідація людності в них самих. Відображенням цього є існування низки чорноліських городищ із розмірами приблизно одного рівня: Лубенецьке, Грушківське, Жаботин-Секирне. У пізній передскіфський (жаботинський) час провідна роль переходить до епонімного Жаботинського поселення, розташованого в урочищі Тарасова Гора. Досліджено й низку курганів того часу.

Загальновідомим центром скіфського часу є розташоване на Холодноярському плато Мотронинське городище. Значна за розмірами пам'ятка із могильником з великими за розмірами курганами недвозначно говорить про консолідацію і централізацію населення регіону в той період, соціальне розшарування суспільства. Важливим стало нещодавне відкриття Великої системи укріплень навколо Мотронинської цитаделі, яка ділянками, не створюючи суцільної лінії, оточує площу навколо городища площею понад 1700 га, часто перекриваючи напрямки шляхів. Зі всіх боків Мотронинське городище оточене системою поселень, багато з яких значні за розмірами. Поруч із ними розташовані курганні могильники. Окремі з селищ вельми значні за розмірами. У скіфську добу продовжується, зокрема, життя на Жаботинському поселенні. Одним із найбільших у лісостепу є селище біля Михайлівки. Група великих пам'яток відома поблизу Грушківки.

Пам'ятки археології регіону відомі ще з дореволюційних часів. Так, Мотронинське городище згадується з початку XIX ст. (История Российской иерархии 1813, с. 109; Похилевич 1864, с. 688, 689; Фундуклей 1848, с. 9), із кінця якого починається його археологічне вивчення (Бобринской 1894, с. 53–60), розкопки (Исследования и раскопки 1899, с. 36; Хвойко 1905, с. 6, 7; 1913, с. 40).

Огляд городища проводить у 1938 р. І. В. Фабриціус (Фабрициус 1938). А в 1950 р. розвідкові роботи тут здійснюють М. І. Вязьмітіна та Є. Ф. Покровська (Вязьмитина, Покровская 1950). Того ж року шурфування на цитаделі проводить О. І. Тереножкін (Тереножкин 1952 с. 88–89). До більш масштабних робіт вчений вдається в 1970 р. разом з В. А. Іллінською (Тереножкин, Ильинская 1970). У 1985 р. шурфування пам'ятки проводять В. П. Григор'єв та Г. П. Ребедаєло (Бессонова, Скорый 2001, с. 5).

Масштабні дослідження на Мотронинському городищі проводить у 1988–1996 рр. експедиція Інституту археології під керівництвом С. С. Бессонової (Бессонова, Скорый 2001). Протягом 2000–2003 рр. значні за обсягами роботи на пам'ятці продовжує спільна Українсько-Польська експедиція на чолі з С. А. Скорим та Я. Хохоровським (Хохоровски, Скорый 2009, с. 74–82; Chochorowski, Skoryj 2006, s. 415–450). Починаючи з 2017 р. дослідження на цитаделі почала Скіфська Правобережна експедиція, що вивчає оборонні споруди та внутрішню територію пам'ятки (Могилів, Руденко, Панченко 2018; 2023, с. 56–57; Могилів, Руденко, Панченко, Ляшко 2019, с. 306–307; 2020 с. 241–243; Могилів 2019, с. 86–88).

Одночасно тривало й вивчення поховальних пам'яток регіону. У дореволюційний час В. В. Хвойко вивчає кургани біля Мотронинського городища (Хвойко 1905, с. 98), Жаботина (Древности Приднепровья 1900, с. 6), Прус (Михайлівки), Райгорода (Хвойко 1900, с. 8; Древности Приднепровья 1900, с. 9-11). О. О. Бобринской розкопує насипи неподалік Жаботина та Грушківки (Бобринской 1902, с. 37-49; 1916, с. 1-3). У 1981 р. кургани біля Флярківки та Жаботина досліджуються Г. Т. Ковпаненко (1984, с. 108-112; 1998, с. 74-76). Розкопки курганів Мотронинського некрополя продовжувались у останній чверті XX – 1 чверті XXI ст. експедиціями під керівництвом С. С. Бессонової, С. А. Скорого, Я. Хохоровського, О. Д. Могилова (Скорий, Бессонова 1995, с. 68-78; Скорий, Хохоровський 2004, с. 239-242; 2009, с. 334-361; Могилов, Панченко, Руденко 2021, с. 75-86; Могилов, Панченко 2022, с. 81-83; Могилов та ін. 2019, с. 307). Кургани біля Михайлівки розкопані в 2018-2019 р. О. Д. Могиловим (Могилов та ін. 2020, с. 241; Могилов 2021, с. 92-102; Могилов, Ляшко, Руденко 2021, с. 59-64). Передскіфські насипи біля Жаботина вивчалися в 2020 р. С. А. Скорим (Скорий, Зимовець, Окатенко 2024, с. 182-201). Кургани доби бронзи та скіфського часу досліджені в 2024 р. неподалік Медведівки Скіфською Правобережною експедицією під керівництвом О. Д. Могилова.

Відкриті також ґрунтові захоронення на поселеннях, як близькі звичайним підкурғанним (Покровская 1957, с. 2; Могилов та ін., 2020, с. 243), так і здійснені в житлово-господарчих об'єктах (Бессонова, Скорий 2001, с. 22; Могилов та ін. 2019, с. 306-307).

Активно вивчалась і поселенська структура. Найкраще дослідженим, безперечно, є Жаботинське поселення в урочищі Тарасова Гора (Покровська 1955; 1962; 1973; Вязьмітіна 1952; Вязьмітіна, Покровська 1956; Дараган 2011; Ляшко 2022, с. 115-117). Старожитності західних і південно-західних околиць найкраще описані в працях Ю. Ю. Ляшка (1992, с. 51-53; 2017, с. 299-301; 2018, с. 236-243). Пам'ятки південно-східної периферії добре відображені в праці В. І. Полтавця (2016, с. 217-221). Подано добірку старожитностей на території Національного природного парку «Холодний Яр» (Могилов, Легоняк, Ляшко 2025). У нинішній роботі головну увагу буде зосереджено на поселенських пам'ятках південних околиць Холодного Яру, обстежених роботами Скіфської Правобережної експедиції.

Велика система укріплень навколо Мотронинського городища. Ці нещодавно відкриті фортифікації (Могилов 2024, с. 17-19; Могилов, Легоняк, Ляшко 2025, с. 101-102) радіально оточують городище оборонним боком назовні. Захисні споруди не утворюють суцільної смуги, а фіксуються на окремих ділянках. Почасти вони перекривають шляхи. Втім, краї сусідніх ділянок приблизно виходять один на одного. Не можна виключати, що проміжні ділянки, де зараз не видно валів і ровів, у давнину все ж могли мати якісь дерев'яні укріплення, сліди яких сьогодні не простежуються. Розкопки поки не проводились, проте ззовні валів виявлено келермеські та базисний наконечники стріл середини VII-VI ст. до н. е. (Ляшко 2023, с. 147; Могилов, 2024, с. 17), що дає підстави для попередніх міркувань про дату укріплень. Згадана оборонна система займає величезну площу. Через не суцільну смугу фортифікацій, точно вирахувати її важко. Все ж, якщо умовно спробувати це зробити, поєднавши лініями краї ділянок фортифікацій, то площа може складати понад 1700 га.

З південного боку Холодного Яру розташовані Будянська та Грушківська ділянка Великої системи укріплень.

Південна (Будянська) ділянка перекриває вузький перешийок, який поєднує північну і південну ділянку Холодоярського плато, простягаючись зі сходу на захід. Відстань до цитаделі городища – від 2,26 км. Зовнішнім (захисним) краєм вона спрямована на південь. Укріплення являють собою вал і рів, а на західній периферії – ескарп. Довжина смуги – 380 м. Давній в'їзд на верху перешийку знаходиться східніше сучасної асфальтованої дороги. Одразу після короткої ділянки на гребені перешийку, фортифікації обабіч спускаються вниз. Ширина оборонної лінії – до 10 м, у тому числі валу – 5, рову – 5 м. Висота валу та глибина рову – до 1 м.

Південно-Західна (Грушківська) ділянка простягається з заходу на південний схід на пагорбах обабіч яру, по якому проходить дорога з Мельників на Грушківку. Основна лінія має дугоподібну форму. Але самий її край повертає на схід у напрямку західного краю Будянських фортифікацій. Відстань до Мотронинського городища – 2,8 км. У східній частині ділянки наявна Цитадель, трикутне укріплення, яке знаходиться ззовні основної лінії. Судячи з харак-

теру примикання до неї, ця твердиня споруджена дещо пізніше. Через цитадель та вал з ровом, з північного заходу на південний схід, проходить дорога. Вірогідно, перед нами давній проїзд через фортифікацію. Загальна довжина укріпленої ділянки – 1,61 км.

На Грушківській ділянці лінії валу і рову в декількох місцях перериваються, проте далі знову продовжуються. Оборонна система з валу і рову починається на півдні, йдучи паралельно схилу до яру, поволі спускаючись вниз. Край, загнутий на північний захід, надалі, проте, розвертається і йде практично широтно. І лише за 0,7 км понад трасою звертає на південний схід. Ширина оборонної лінії – 8–14 м, приблизно порівну розподіляючись між валом і ровом. Висота і глибина останніх варіюють у межах 0,8–1,2 м.

Цитадель Грушківської ділянки має вигляд підкови, прибудованої до основної лінії. Однак вали «підкови» впритул до неї не підходять, будучи віддаленими на 105 м (північна частина) і 70 м (південна частина). У південному секторі цитаделі знаходиться, вірогідно, давній в'їзд на городище, де проходить і сучасна лісова дорога. Довжина вцілілих підковоподібних валів Грушківської цитаделі – до 210 м. Приблизна довжина протяжності всієї дуги, за обережними підрахунками, могла складати – до 460 м. Площу можна визначати теж лише дуже приблизно – до 3,26 га, як і зовнішній периметр – до 720 м.

Сьогодні перспективним є продовження досліджень оборонних систем у Холодному Ярові, які можуть виявитись навіть більш монументальними, ніж досі здається. Сьогодні південніше у лісових масивах хут. Буди виявлено частини ще однієї, фактично *другої зовнішньої* системи укріплень з валу та рову, також розгорнутої напільним боком від Мотронинського городища. Від городища вона віддалена у цьому напрямку вже не на 2,2 км, а на 6,8 км. На жаль, бічні ділянки цих фортифікацій спрямовані у боки розораних полів, де простежувати їх важко. Розміри площі, оточеної згаданими спорудами є вражаючими.

Мельниківське городище розташоване у лісовому масиві західніше південної частини однойменного села, займаючи верх гори, яка височіє на південному сході Холодноярського плато. Зі сходу це підвищення стоїть над долиною р. Сріблянка. З інших боків височіє над ярами чи долинами. Об'єкт, досліджений роботами Скіфської Правобережної експедиції Інституту археології НАН України в 2017 і 2024 рр., має форму овалу, витягнутого з південного заходу на північний схід. Довжина цитаделі – 504–536 м, ширина, яка встановлюється – 273–393 м. Весь південно-східний сектор укріплень знищений при прокладанні ліній електропередач, а у межах Мельників – господарською діяльністю. Через це, точно встановити площу пам'ятки важко. Якщо все ж умовно провести лінію укріплень за відомими напрямками, вона могла складати 17 га. Фортифікації вціліли на довжину 1,27 км. З врахуванням зруйнованої ділянки, вони могли простягатись на близько 1,6–1,7 км.

Нестандартним для оборонної системи пам'ятки є те, що на більшій своїй протяжності рів знаходиться зсередини валу, а не ззовні, як звичайно¹. З північно-східного боку на городище заходить дорога. Судячи з контурів валу і рову у цьому місці, це може бути давній в'їзд. Не чисельні знахідки відносяться до ранньоскіфського часу.

Грушківське городище та селище чорноліської культури розташоване на місі, витягнутому з південного сходу на північний захід над долиною річечки Косарки. Городище займає округлий північно-західний край мису, а селище прилягає до нього з північного сходу.

Городище має округлу форму. З трьох боків, південного заходу, північного заходу, північного сходу, воно захищене крутими схилами мису. Вал по верху майданчика з цих трьох боків ледь проглядається, з середини – розораний. З південного заходу і північного сходу схили, вірогідно, додатково ескарповані. З напільного боку, в секторі півдня, південного сходу, північного заходу, цитадель захищена більш виразним валом і ровом. З південного сходу у валові бачимо розрив, який маркує в'їзд, а по дну рову у цьому місці простягається розрив-підвищення.

Розміри між основами схилу цитаделі з південного заходу на північний схід – до 90 м. Від низу північно-східного схилу до протилежного схилу валу – 80 м, а до зовнішнього південно-східного краю рову – близько 90 м. Розміри самого майданчика городища – 65 м (північний захід – південний схід) на 68 м (південний захід – північний схід). Площа пам'ятки, обмежена валами чи схилами – 0,37 га, разом з ровом – 0,5 га. Включно зі схилами мису, які фактично становили оборонну систему – 0,7 га. Довжина оборонної лінії по валах – близько 210 м.

¹ Аналогію такій конструктивній особливості див.: (Тереножкин 1961, с. 22).

Селище прилягає до городища з південного сходу. Культурний шар простежується на розораному полі на площі 180 x 113 м, на площі близько 1,7 га. Однак, пам'ятка продовжується і в північно-східний сектор, у лісовий масив. Прослідкувати його тут через рослинність важко. Проте, фрагменти кераміки все ж трапляються у ямах з під коріння повалених дерев. З врахуванням і цієї ділянки площа селища може становити до 2,8 га.

Знахідки ліпного керамічного посуду з поселення представлені здебільшого фрагментами кухонних посудин. Горщики мають оздобу у вигляді валика із защипами по корпусу та проколів під верхом. Трапився фрагмент столової посудини з чорною зовнішньою поверхнею, оздобленою заглибленими поперечними смугами зі штампованими лініями між ними. Композиція заповнена білою пастою.

Грушківка, поселення Східне. Пам'ятка розташована на підвищенні місцевості. З півдня та північного заходу до неї підходять верхів'я ярів. Культурний шар простежується на зораному полі. Тут помітно декілька зольних плям, на яких спостерігається виразніший вихід матеріалу. Більш виразними є плями у східній частині пам'ятки. З північного та східного боку артефакти трапляються і в лісі. Площа культурних нашарувань – понад 28 га.

Матеріали представлені знахідками пізнього передскіфського, ранньоскіфського, середньоскіфського періодів. Передскіфські горщики оздоблені валиками з защипами по тулубу та проколами під верхом. Трапились фрагменти кухонного посуду із врізним геометричним орнаментом. Можливо, до того періоду відносяться й окремі горщики з валиком із защипами під верхом, які з'являються ще в той час. В ранньоскіфський період вони стають основним типом кухонного посуду, а на Грушківському поселенні їх більшість. Виявлено придонні частини горщиків. Цікавий один із них, на якому відбилися зернівки проса. Миски мають вінця, загнуті всередину. Зрідка вони можуть підноситись вгору. Знайдена ручка черпака.

Середньоскіфські нашарування маркує бронзовий трилопатеви базисний наконечник стріли з прихованою втулкою. До цього часу може відноситись фрагмент горщика з защипами по верху. Антична кераміка представлена фрагментами лесбоських і клазоменських амфор 4 чверті VI – 1 половини V ст. до н. е., посудин на складнопрофільованій ніжці 1 половини V ст. до н. е.²

Грушківка, Лісництво. Селище скіфського періоду розташоване на підвищенні, яке обмежене з південно-східного боку долиною, а з інших трьох схилами ярів. Площа виявлених нашарувань – принаймні 22,8 га. Більша частина селища розорюється, але північна його ділянка заходить у лісовий масив. На супутниковій мапі на полі тут проглядаються принаймні 6 зольників скіфського часу. Виявлено кераміку пізнього передскіфського та скіфського часу.

Фрагмент посудини зі штампованим орнаментом може свідчити про те, що перші мешканці з'явилися тут вже в чорноліський час. Старожитності пізнього передскіфського (жаботинського) періоду представлені фрагментами горщиків з защипними валиками по корпусу та проколами під верхом. До того часу відноситься й значна частина столової кераміки, оздоблена врізним геометричним орнаментом. Його приклади бачимо і в ранньоскіфський період. Це може стосуватись і різноманітних черпаків, від яких вціліли уламки ручок чи виступів з них. А також – мисок зі штампованим орнаментом по вінцях.

До ранньоскіфського часу відноситься значна частина знахідок з поселення. Це стосується, насамперед, банкоподібних горщиків із валиком з защипами під вінцем, який може доповнюватися наскрізними проколами, рідше – наколами з середини. Лощені корчаги мають відхилені назовні вінця. Різноманітністю вирізняються миски. Їх верх загнуто всередину, а іноді додатково потовщено. Вінця декоровані косим штампом.

Знахідки середньоскіфського періоду можуть бути представлені фрагментами горщиків із защипами по верху. Продовження життя на поселенні в цей час підтверджують фрагменти іонійської кераміки 2 половини VI ст. до н. е. Вірогідно – уламки амфор на складнопрофільованій ніжці кінця VI–V ст. до н. е.

З інших виробів відзначимо фрагмент розтирача, камінь з просвердленим отвором (важок до ткацького верстата?). Прясла мають біконічну, зрізано-біконічну, джкоподібну, овально-

² Визначення античної кераміки проведене кандидатом історичних наук С. А. Задніковим, якому ми висловлюємо щире подяку.

біконічну форми. Зафіксоване їх оздоблення штампованим та різьбленим орнаментом. Зібрано низку сплюснених круглих «фішок», виготовлених зі стінок ліпних посудин. Цікаві залізні кричні конкреції, які свідчать про залізобробне виробництво на пам'ятці.

Грушківка, Яр. Селище займає витягнуте підвищення рельєфу між грушківською долиною та одним із ярів її околиць. Пам'ятка, витягнута з південного заходу на північний схід, простягається на площу 1,56 км x 300 м, займаючи площу близько 35,3 га. Найнасиченіша знахідками її південно-західна частина.

Матеріали ранньоскіфського часу представлені фрагментами горщиків з валиком із защипами та проколами під верхом. Трапився уламок кухонної посудини із наколом. Миски мають загнутий всередину верх. Виявлено фрагмент черпака. Знайдено круглу фішку зі стінки посудини. Великий інтерес становить прясло з заглибленим орнаментом на поверхні.

Середньоскіфський час маркується фрагментами амфор: на складнопрофільованій ніжці та, можливо, фасоської, 4 чверті VI – 1 половини V ст. до н. е., хіоських 1-ї половини V ст. до н. е.

Грушківка, Горобцеве Поле. Селище займає підвищену мисову частину рельєфу, яка простягається з північного сходу на південний захід. Із заходу та півдня воно обмежене ярами, які зливаються. Вихід культурних нашарувань зафіксовано у полі на площі 19 га (700 x 360 м). Однак, можна бачити, що культурний шар продовжується й у лісовому масиві у північному та північно-східному напрямках, де через рослинність його важко прослідкувати. Найпотужніші культурні нашарування фіксуються в південно-східній чверті поселення.

Знахідки ілюструють існування селища протягом пізнього передскіфського та скіфського періодів. До жаботинського часу відноситься фрагмент кераміки з врізним геометричним орнаментом. Ранньоскіфські банкоподібні горщики оздоблені валиком із защипами та проколами під вінчиком. Миски мають вінця загнуті всередину, або піднесені вгору. Одна з них прикрашена штампованим орнаментом по верху. Фрагмент черпака має S-подібний профіль стінки.

Знайдено уламки амфор на складнопрофільованій ніжці 4 чверті VI – 1 половини V ст. до н. е. Визначити центр виготовлення інших фрагментів таких посудин, текстуру тіста яких можемо бачити на знахідках з поселень V ст. до н. е., важко.

Прясла відносяться до сплюснено-бочкоподібного та округло-біконічного типів. Зібрано низку кам'яних розтирачів.

Селище **Грушківка, Маляреве** займає край плато над Грушківською долиною. Роботами попередніх років у цій місцевості фіксувалось селище доби раннього заліза Маляреве (Ляшко 2018, с. 243) або Буда-1 (Полтавець 2016, с. 218), а також – місцезнаходження ранньослов'янського часу (Могилов, Легоняк, Ляшко 2025, с. 103). Роботи Скіфської Правобережної експедиції дозволили розширити межі культурних виходів, що фактично означає об'єднання пам'яток Маляреве і Буда-2 (Полтавець 2016, с. 218; Ляшко 2018, рис. 1) у одну³. Не надто насичений знахідками культурний шар фіксується на полі площі 1 км x 430 м, або близько 32 га. Вірогідно, пам'ятка продовжується на північ в ліс, фактично поєднуючись з селищем Буда-2 (Могилов, Легоняк, Ляшко 2025, с. 103). У такому разі площа поселення може складати до 40 га.

Виявлено фрагменти горщиків з відігнутими вінцями без додаткових оздоб. Їх придонні частини. Трапились вінця чорнолощеної корчаги. Час пам'ятки маркують знахідки фрагментів амфор 2-ї половини V–IV ст. до н. е., для окремих з яких можна припускати виробництво Фасосу, Кніду, Менди. До цього ж часу відноситься уламок стінки посудини закритого типу з Егейського Середземномор'я.

Поселянівка. Селище займає підвищену частину мису над двома ярами. Поруч із ним простежується низка невисоких курганів до 0,5 м заввишки і одна безкурганна споруда, обнесена неглибоким кільцевим ровом.

При огляді, на поверхні скультивованого поля було виявлено плями розораних зольників, які виділялись на оточуючій чорноземній поверхні сірувато-попелястим кольором. Вивчення супутникових мап показало, що зольники займають значну частину мису, однак на самому його краю золисті нашарування не так добре проглядаються. Можна бачити, що 29 плям йдуть

³ Випадки, коли окремі селища у процесі вивчення і відкриття нових їх ділянок, об'єднувались у одне велике, в Українському Лісостепу вже відомі. Класичною можна вважати ситуацію з пам'ятками Царина та Сад в межах Великої системи укріплень Більського городища у Поворсклі (Скорый и др. 2019, с. 14).

нерівною смугою у середній частині мису, відповідно його напрямку з північного заходу. Її довжина 1,1 км, ширина – до 320 м. Площа, яку займають об'єкти має форму неправильного овалу у 40,8 га. Якщо обводити площу по контурам крайніх зольників – 18,1 га. Зольники розташовуються двома групами, які незначно відрізняються за площею. Північно-західна включає 17 об'єктів (1-16, 18), південно-східна 11 (19-29). Пляма 17 виявляється відтягнутою на південь і стоїть окремо. Основні нашарування простежувались на північно-західній ділянці, де плями мають значне злисте наповнення. На іншій ділянці значною є їх глиниста складова. До того ж на периферії кількість знахідок невелика.

Основні нашарування у центральній частині пам'ятки можуть бути датовані жаботинським часом (2 половина VIII ст. до н. е.). Домінує ліпний кухонний посуд. Серед горщиків переважали тюльпаноподібні форми, оздоблені по корпусу валиком з зачіпами. По верху вони декоровані проколами, які зрідка можуть доповнюватися ще й зачіпами. Помітно менше банкоподібних горщиків з валиком із пальцевими втисненнями та проколами під верхом. Вінця зрідка також можуть декоруватись пальцевими втисненнями. Трапився верх казаноподібної посудини, оздобленої валиком.

Для корчаг не рідкісне лощення поверхні. Відомі їх придонні частини, фрагменти опуклих стінок, відігнуті назовні вінця. Корпус однієї оздоблений виступом-упором.

Чисельні миски, що мають, частіше, загнутий всередину верх. Іноді він додатково може бути потовщеним. Декор представлений проколами чи наколами зсередини, або округлими наліпами по вінцях. Знайдені стінки та ручки черпаків. Частина фрагментів корчаг, кубків, черпаків вкрита різним орнаментом жаботинського типу. Прясло має округло-біконічну форму. Зібрано колекцію кам'яних розтирачів.

Антична кераміка зосереджена переважно на периферії пам'ятки і відноситься до 2 половини V-IV ст. до н. е. Серед неї відомі фрагмент денця античної столової закритої посудини, вінця пепаретської амфори 1 половини IV ст. до н. е.

Додамо, що Поселянівка примітна ще й однією з найчисельніших на півдні Східної Європи курганных груп. На сьогоднішній день співробітниками Скіфської Правобережної експедиції тут обраховано щонайменше 312 насипів.

Отже, проведенні дослідження дозволили виявити та обстежити на південних околицях Холодного Яру цілу низку пам'яток доби раннього заліза. Вони вирізняються своєю масштабністю та густотою розташування. Сьогодні вже не може бути ніяких сумнівів у тому, що Мотронинсько – Холодноярський регіон у ранньому залізному віці був одним із найзаселеніших районів Східноєвропейського Лісостепу. Дослідження його старожитностей варто продовжувати в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

- Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 2001. *Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988–1996 гг.)*. Киев: ИА НАНУ.
- Бобринской, А. А. 1894. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*. Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева, II.
- Бобринской, А. А. 1902. Отчет о раскопках в Черкасском и Чигиринском уездах Киевской губернии в 1901 году. *Известия археологической комиссии*, 4, с. 24–50.
- Бобринской, А. А. 1916. Отчет о раскопках в Киевской губернии в 1916 году. *Известия археологической комиссии*, 60, с. 1–6.
- Вязьмитина, М. И. 1952. Памятники раннего железного века в окрестностях с. Жаботин, Кировоградской области. *Краткие сообщения Института археологи АН УССР*, 1, с. 59–66.
- Вязьмитина, М. И., Покровская, Е. Ф. 1950. *Отчет об археологических работах, проведенных в окрестностях с. Жаботина Каменского района Кировоградской области в 1950 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е., №1950/24.
- Вязьмитина, М. І., Покровська, Є. Ф. 1956. Поселення VII–VI ст. до н. е. в околицях с. Жаботин. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 38–47.

- Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.
- Древности Приднепровья*. 1900. Киев: Типография С. В. Кульженко, III.
- Исследования 1899. Исследования и раскопки в Чигиринском уезде Киевской губернии, вблизи Мотронинского монастыря. *Киевская старина*, LXVI, Июль.
- История Российской иерархии, собранная Новгородской Семинарии ректором, Богословии учителем и Юрьева Новгородского, ныне же Ставропигиального Московского Новоспасского монастыря Архимандритом, и учрежденной в Москве Духовной Цензуры председательствующим Амвросием*. 1813. Москва: Синодальная типография, V.
- Ковпаненко, Г. Т. 1984. «Червона Могила» у с. Флярковка. В: Мелюкова, А. И., Мошкова, М. Г., Петренко, В. Г. (ред.). *Древности Евразии в скифо-сарматское время*. Москва: Наука, с. 107–113.
- Ковпаненко, Г. Т. 1998. Нові данні про кургани біля с. Жаботин на Черкащині. *Музейні читання*. Київ: МІКУ, с. 74–76.
- Ляшко, Ю. Ю. 1992. Новые поселения скифского времени в районе Жаботина. В: Мозолевский, Б. Н. (ред.). *Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов Международной научной конференции, посвященной памяти А. И. Тереножкина*. Мелитополь: Гортипография, с. 51–53.
- Ляшко, Ю. Ю. 2017. Нове велике поселення скіфського часу в околицях Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*, 2 (23), с. 299–302.
- Ляшко, Ю. Ю. 2018. Пам'ятки раннього залізного віку в околицях Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 236–244.
- Ляшко, Ю. Ю. 2022. Антична монета з поселення Тарасова Гора біля с. Жаботин. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 115–119.
- Ляшко, Ю. Ю. 2023. Нова знахідка скіфського меча із околиць Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 147–159.
- Могилов, О. Д. 2019. Нові знахідки ранньоскіфського часу на Мотронинському городищі. В: Корост, І. І. (ред.). *Старожитності Лівобережжя Дніпра*. Київ; Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, с. 86–88.
- Могилов, О. Д. 2021. Другий Михайлівський курган – пам'ятка V ст. до н. е. в Потясминні. *Археологія*, 2, с. 92–114.
- Могилов, О. Д. 2024. *Звіт про дослідження Мотронинського городища на Черкащині в 2024 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф.Е.
- Могилов, О., Легоняк, Б., Ляшко, Ю. 2025. Пам'ятки археології на території Національного природного парку «Холодний Яр». *Археологія & фортифікація*, 2, с. 100–106.
- Могилов, О., Ляшко, Ю., Руденко, С. 2021. Скифское всадническое погребение в бассейне р. Тясмин. *Revista Arheologică*, XVII, 1, с. 62–82.
- Могилов, О. Д., Панченко, К. І., 2022. Архаїчний скіфський курган поблизу Мотронинського городища на Черкащині. В: Скорий, С. А, (ред.). *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «II Путивльські археологічні читання» до 70-річчя від дня народження Володимира Павловича Білозора*. Київ: Інститут археології НАН України, с. 81–84.
- Могилов, О. Д., Панченко, К. І., Руденко, С. В. 2021. Курган раннього залізного віку біля Мотронинського городища. *Археологія і давня історія України*, 41, с. 75–91.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І. 2018. *Звіт про розкопки на Мотронинському городищі (Чигиринський район Черкаської області) в 2017 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І. 2023. Новітні дослідження Мотронинського археологічного комплексу. В: Черевко, О. В. (ред.). *Археологічні дослідження на Черкащині останніх років: підсумки та перспективи. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Черкаси: ЧНУ, с. 56–60.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І., Ляшко, Ю. Ю. 2019. Розкопки Мотронинського городища. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 306–307.

- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І., Ляшко, Ю. Ю. 2020. Роботи на Мотронинському городищі. *Археологічні дослідження в Україні 2018 р.*, с. 241–243.
- Покровская, Е. Ф. 1955. Раскопки поселения скифского времени у с. Жаботин Черкасской области. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 4, с. 88–90.
- Покровская, Е. Ф. 1962. Жертвенник раннескифского времени у с. Жаботин. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 12, с. 73–81.
- Покровская, Е. Ф. 1973. Предскифское поселение у с. Жаботин. *Советская археология*, 4, с. 169–188.
- Полтавець, В. І. 2016. *Історія населення басейну р. Тясмин в ранньому залізному віці (X–IV ст. до н. е.). Природно-господарський аспект*. Дисертація кандидата історичних наук. Київ: Інститут археології НАН України.
- Похилевич Л. 1864. *Сказание о населенных местностях Киевской губернии. Статистические исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся*. Киев: Типография Киевопечерской Лавры.
- Скорий, С. А., Білозор, В. П., Супруненко, О. Б., Кулатова, І. М. 2019. Селища скіфського часу в системі Великого укріплення Більського гоордища. Харків: Мадан.
- Скорий, С. А., Бессонова, С. С. 1995. Кургани скіфської епохи біля Мотронинського городища (за матеріалами досліджень 1988, 1990 рр.). В: Соса, П. П. (ред.). *Археологічні дослідження на Черкащині*. Черкаси: Сіач, с. 68–78.
- Скорий, С., Зимовець, Р., Окатенко, В. 2024. Кургани доскіфського часу біля с. Жаботин (дослідження 2020 р.). *Археологія і давня історія України*, 2, с. 182–208.
- Скорый, С., Хохоровски, Я. 2004. Курган Скифская Могила в Днепровской Правобережной Лесостепи (некоторые предварительные итоги исследования). *Старожитности степового Причорномор'я і Криму*, 9, с. 239–244.
- Скорий, С. А., Хохоровски, Я. 2009. Аристократический курган Скифская Могила вблизи Мотронинского городища (Украинская Правобережная Лесостепь). *Stratum plus*, 3, с. 234–276.
- Тереножкин, А. И. 1952. Поселения и городища в бассейне р. Тясмина. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*, XLIII, с. 80–98.
- Тереножкин, А. И. 1961. *Предскифский период на Днепровском Правобережье*. Киев: Издательство Академии наук УССР.
- Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А. 1970. *Отчёт о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции Института археологии АН УССР в 1970 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.Е., № 1970/14.
- Фабріціус, І. В. 1938. *Скіфська розвідкова експедиція 1938 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, Ф.25, №31.
- Фундуклей, И. И. 1848. *Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии*. Киев: Типография Ф. Гликсберга.
- Хвойко, В. В. 1900. Раскопки курганов в окрестностях м. Райгород и с. Пруссы Черкасского уезда и с. Яровой Чигиринского еузда. *Археологическая летопись Южной России*, 2, с. 8–9.
- Хвойко, В. В. 1905. *Городища Среднего Поднепровья, их значение, древность и народность*. В: Уварова, П. С. (ред.). *Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г.* Москва: Типография Г. Лиснера и Д. Сопко, 1, с. 93–104.
- Хвойко, В. В. 1913. *Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторическое время (по раскопкам)*. Киев: Типография Товарищества Е. А. Синкевич.
- Хохоровски, Я., Скорий, С. А., 2009. Оборонительная система Мотронинского городища. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1, с. 74–84.
- Chochorowski, J., Skoryj, S. 2006. Mielniki Raj. Cigirin Obl Cerkassy (Ukraine). Ein Burgwall und Kurgane der skythischen Zeit. *Recherches archeologiques de 1999–2003*. s. 415–450.

Oleksandr Mohylov,
candidate of historical sciences,
senior researcher,
Institute of Archeology of the
National Academy of Sciences of Ukraine

SETTLEMENTS OF THE EARLY IRON AGE IN THE SOUTHERN OUTSKIRTS OF THE KHOLODNY YAR REGION

The historical region of Kholodny Yar is located in the middle reaches of the Tiasmyn River, in the south of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe region. During the Early Iron Age, this territory was one of the most populated in the Eastern European Forest-Steppe. Several hillforts are known to have existed here during the Chornolissia period. In the late Pre-Scythian period, the settlement of Zhabotyn appeared here. The Motronynske hillfort became an important settlement site during the Scythian period. There are many burial mounds in the region. The settlement system of the region was well developed. Among the most significant sites are the Mikhailivka settlement and the settlement on Tarasova Hora near Zhabotyn.

A number of settlements, as well as the defense system, were studied by the Scythian Right Bank Expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Some of them are located in the south of Kholodny Yar, in the area of the villages of Buda, Hrushkiivka, Poselyaniivka.

The hillfort and settlement near the village of Hrushkiivka date back to the Chornolisky period. The finds include pots. Fragments decorated with geometric ornamentation have been found. The settlements in the Malyareve, Gorobtseve Pole, Yar, Lisnytstvo tracts near Hrushkiivka date back to the Scythian period. Finds from the Zhabotyn period have been discovered at the Poselyaniivka settlement. Burial mounds were found nearby. To the south of the Kholodny Yar forest is a defensive section of the Great System of Fortifications of the Motronynske hillfort. The large-scale settlement structure indicates that the Kholodny Yar region was one of the most populated in the Eastern European Forest-Steppe during the Early Iron Age.

Key words: Pre-Scythian period, Scythian period, Chornoliska culture, Zhabotyn sites, settlements, burial mounds, burials, pottery, weapons.